

O SMRTI NA *DESNIČINIM SUSRETIMA*

Predgovor

Ivana Cvijović Javorina i Drago Roksandić

Zbornik *Smrt u opusu Vladana Desnice i europskoj kulturi: poetički, povijesni i filozofski aspekti* najvećim dijelom čine prilozi nastali na temelju izlaganja na međunarodnom znanstvenom skupu *Desničini susreti 2017.*, održanom u Zagrebu od 15. do 17. rujna.¹ Skup kojim je obilježena i pedeseta obljetnica piščeve smrti imao je, nakon 2012. godine, najveći broj prijavljenih sudionika, a od četrdeset osam najavljenih izlaganja, održano je četrdeset. Iako su bili spriječeni održati svoja izlaganja, neki su prijavljeni ipak napisali članke te su oni uvršteni u ovaj zbornik. Osim tekstova sudionika *Desničinih susreta 2017.*, zbornik sadrži i dva rada autora čiji su predmeti istraživačkog interesa bliski temi skupa te su na molbu urednika, a i potaknuti pozitivnim odjecima skupa, odlučili napisati svoje priloge.

Većina priloga uvrštenih u ovaj zbornik istraživačke je naravi, a autori su nastojali svoje hipoteze provjeriti i oblikovati na način koji će sadržajno udovoljiti suvremenim standardima znanstvenog diskursa. Slijedeći pravila uređivanja izdanja Biblioteke *Desničini susreti*, urednici su i ovaj put osigurali najmanje dvije anonimne recenzije za svaki prilog, uglavnom jednu iz Hrvatske i jednu iz inozemstva. U nekoliko slučajeva recenzenti su se dobrovoljno identificirali te su u izravnoj komunikaciji s autorima davali prijedloge za izmjene i dopune u radovima. Sve recenzije, uglavnom opsežne i sadržajne, pridonijele su kvalitetnijoj finalizaciji pojedinih radova, a sigurno su utjecale na podizanje vrijednosti izdanja u cjelini. Kategorizacija radova u najvećoj mjeri slijedi recenzentske prijedloge.

Budući da dio sudionika nije poslao svoje priloge, nekoliko primljenih tekstova nije dobilo pozitivne recenzije, odnosno nije udovoljilo recenzentskim i uredničkim kriterijima, a naknadno su dogovorena još dva priloga, bio je potreban i novi raspored članaka u odnosu na redoslijed izlaganja na skupu. On – prvi put dosad – znatnije odstupa od redoslijeda izlaganja. Iako zborničke cjeline nisu vizualno odvojene, članci u zborniku mogu se grupirati u tri skupine. Prvu, najbrojniju, čine prilozi u kojima se autori bave motivima smrti u

---

¹ Međunarodni znanstveni skup *Desničini susreti 2017.* i ovaj zbornik realizirani su kao dio dvogodišnjeg *Hrvatsko-srpskog bilateralnog projekta „Desničini susreti“ i hrvatsko-srpski/srpsko-hrvatski interkulturalizam* Centra za komparativnohistorijske i interkulturalne studije Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu i Instituta za književnost i umetnost iz Beograda, koji su vodili dr. Bojan Jović i prof. dr. sc. Drago Roksandić. Tiskanje knjige omogućeno je sredstvima Ministarstva znanosti, obrazovanja i sporta Republike Hrvatske te Ministarstva prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije. Vidjeti programsku knjižicu skupa: *Desničini susreti 2017. Smrt u opusu Vladana Desnice i europskoj kulturi – poetički, povijesni i filozofski aspekti* (ur. Drago Roksandić, Matko Globačnik i Vladan Bajčeta), Zagreb 2017.

djelima Vladana Desnice, bilo da se radi o opusu u cjelini, određenoj književnoj vrsti (npr. pripovijetkama) ili pojedinom književnom djelu (najčešće romanima *Proljeća Ivana Galeba* i *Zimsko ljetovanje* te nedovršenom romanu *Pronalazak Athanatika*). Slijede potom prilozi u kojima se tematizira motiv smrti u radovima drugih književnika (npr. arapskih pjesnika, Miroslava Krležu, Dragišu Vasića, Miroslava Antića, Dževada Karahasana i Juana Rulfa) i filozofa (Martina Heideggera, Karla Jaspersa i Stjepana Zimmermanna), a završava historiografskom cjelinom, tekstovima koji pokrivaju teme u rasponu od antike do sredine dvadesetog stoljeća. Urednici – nakon neizbježnih višekratnih čitanja svakog priloga – odlučili su napraviti vlastiti izbor naglasaka u svakom uvrštenom prilogu, nastojeći slijediti logiku „velikih tema“ koje integriraju ovaj zbornik.

* * *

Desnica je mislio i pisao u tradiciji poetike mediteranskog kulturnog krajolika, koje je dijelio s Homerom, Eshilom, Sofoklom, Vergilijem, Danteom i Croceom, pa je ovom prilikom bilo nužno istraživački provjeriti antička izvorišta njegovih mnogobrojnih literarnih refleksija o smrti. Učinila je to **Bruna Kuntić-Makvić**. Simbolički evocirajući „strahotni lik“ Harona, lađara mrtvih iz Vergilijeve *Eneide* i Danteova *Pakla*, interdisciplinarnim klasičnofilološkim i historiografskim pristupom otkrila je mnogobrojne antičke motive u umjetničkom opusu Vladana Desnice, s težištem na tanatičkom repertoaru. Uspoređujući različita izdanja njegovih radova, uočila je kako je od ulaganja rukopisa u tisak do izlaska iz tiska bilo mnoštvo aktera koji su svojim intervencijama u tekstu mijenjali smisao antičkih referenci, zaključivši kako su Desničini autografi i/ili njihove autorski ovjerene strojopisne inačice jedini pouzdani predlošci za ovakva istraživanja. Vrijedi naposljetku istaknuti autoričin zaključak: „Ovaj prikaz dokazuje da se [Desnica] snažno oslanjao na tanatičke motive iz antičke baštine, na Haronove darove, bilo kao nadahnuće ili kao na sredstvo iskazivanja. Njihov je značenjski kapacitet golem, a on je bez sumnje očekivao će ga čitatelji prepoznati. Zato je Haronove darove i utkao u svoja djela. Stoga, da bi se njih razumijevalo, valja poznavati i Haronove darove.“

Bojan Jović elaborira tezu da je motiv smrti u Desnice uvijek u vezi s njegovim širim pogledima na egzistenciju i ljudsku stvarnost, što podrazumijeva i estetička shvaćanja, koja iskazuje u dvojstvu „uzvišenog i niskog, misaonog i materijalnog / telesnog, ozbiljnog i humorno-ironičnog, skladnog i grotesknog“. To rezultira „otvorenošću i nedovršenošću tekstova, polifonim spajanjem romana sa esejistikom, poezije sa prozom, pustolovine sa apstraktnim razmišljanjem, eksplicitne sa implicitnom poetikom, uz umetanje manjih žanrova“, a sve to, pak, upućuje „na prisustvo osobina tradicije ozbiljno-smešne / karnevalizovane književnosti“. Budući da je Desnici smrt „temelj(n)i, neprestano prisutn(i) i određujuć(i) fenome(n) ljudskog bivstvovanja, koji predstavlja osnovnu, možda i jedinu, filozofsku i umetničku temu“, težište je na unutarnjim doživljajima, kako na emocionalnoj tako i na racionalnoj strani „čovekovoga ja“. Time pisac, prema autoru, uspijeva razviti, pored ostalog, „višedimenzionalnu, ‘multiskopsku’ sliku (...) tanatologija koje, prožimajući se sa poetikom,

Desničini 2017. susreti Zagreb
15. - 17. rujna, 2017.

Smrt u opusu Vladana Desnice i europskoj kulturi – poetički, povijesni i filozofski aspekti
Povodom 50. obljetnice smrti Vladana Desnice

SUDJELUJU:
Jana Aleksić (Beograd), Nikola Anušić (Zagreb), Miroslav Artić (Zagreb), Vladan Bajčeta (Beograd), Snježana Banović (Zagreb), Stanislava Barać (Beograd), Marin Biondić (Rijeka), Tomislav Brandolica (Zagreb), Suzana Coha (Zagreb), Ivana Cvijović Javorina (Zagreb), Vanja Dolenc (Zagreb), Vinko Drača (Zagreb), Maja Džabić (Bihać), Bojan Đorđević (Beograd), Goran Đurđević (Zadar), Muhamed Filipović (Sarajevo), Matko Globačnik (Zagreb), Iva Grgić Maroević (Zadar), Marija Grujić (Beograd), Vladimír Gvozden (Novi Sad), Gordana Janjušević Leković (Bar), Marijana Jelisavčić (Novi Sad), Bojan Jović (Beograd), Virmo Karlić (Zagreb), Zvonko Kovač (Zagreb), Marko Lovrić (Zagreb), Bruna Kuntić-Makvić (Zagreb), Aleksandra Kuzmić (Beograd), Tin Lemac (Zagreb), Nataša Mačukat (Beograd), Ivan Majić (Zagreb), Bojan Marković (Beograd), Mirjana Matijević Sokol (Zagreb), Dina Merdan (Sarajevo), Branka Migotti (Zagreb), Marija Mitrović (Trst), Tijana Mitrović (Novi Sad), Aleksandra Obradović (Novi Sad), Nikola Petković (Rijeka), Eva Premk Bogataj (Ljubljana), Monica Priante (Zagreb), Maja Radonić (Beograd), Sanja Rošić (Zagreb), Drago Rokсандić (Zagreb), Mario Strecha (Zagreb), Sanja Šakić (Zagreb), Svetlana Šeatović (Beograd), Filip Šimetin Šegvić (Zagreb), Nikolina Šimetin Šegvić (Zagreb), Iva Tešić (Beograd), Melida Travančić (Tešanj), Vladimír Vukomanović Rastegorac (Beograd)

PROGRAM RADA

→ Petak, 15. rujna 2017.
9:00 – 11:35, 12:00 – 13:20, 15:30 – 17:10
Hrvatsko društvo pisaca, Basaričekova 24

→ 18:00 – 19:30
Predstavljanje Zbornika radova DESNIČINI SUSRETI 2016. Knjižnica i čitaonica Bogdana Ogrizovića, Preradovićeve 5

→ Subota, 16. rujna 2017.
9:00 – 11:20, 11:40 – 13:00, 15:00 – 17:20, 17:40 – 19:20
Vijećnica Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, Ivana Lučića 3

→ Nedjelja, 17. rujna 2017.
9:30 – 11:50, 12:15 – 14:15
Vijećnica Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, Ivana Lučića 3

DESNIČINI SUSRETI 2017. FINANCIRANJE I MATERIJALNO POMAŽU: Ministarstvo kulture Republike Hrvatske • Ministarstvo znanosti i obrazovanja Republike Hrvatske • Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije • Savjet za nacionalne manjine Republike Hrvatske • Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu • Hrvatsko društvo pisaca, Zagreb • Srpsko kulturno društvo "Prosvjeta", Zagreb • Institut za književnost i umjetnost u Beogradu • Poslijediplomski doktorski studij "Moderna i savremena hrvatska povijest u europskom i svjetskom kontekstu" Odsjeka za povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu • Društvo za obnovu i revitalizaciju Kule Stjepana Jankovića • Mostovi, Zagreb

INTEGRALNA VERZIJA PROGRAMA:
<http://kula-jankovica.unizg.hr/hr/desnicini-susreti/centar/programske-knjizice-ds/>

VLADAN DESNICA
OLUPINE NA SUNCU

Vladan Desnica
(Zadar, 17. rujna 1905.
- Zagreb, 4. ožujka 1967.)

7 / 1 / 49
» Miguel «
(sunt dogo bije)
(Coni finiremo tutti! —

Sl. 1. Desničini susreti 2017.

prerastaju u svojevrsne stvaralačke tanatologike“, a one kao igre poetike i smrti mogu biti jedan od ključeva za tumačenje čitava Desničina književnog opusa.

Kako razumjeti raznolike Desničine predodžbe i poimanja smrti u „različitim modusima njegovog književnog izraza“, u rasponu od metafizičkog optimizma do metafizičkog pesimizma, raspravlja **Vladan Bajčeta**. Autor se opredijelio za kronološki zasnovano istraživanje tanatoloških aspekata pojedinih Desničinih književnih djela kao jamstvo „hermeneutičke produktivnosti“. Dekonstruirajući „tanatologike“ svakog pojedinačno, razvio je jedinstvenu interpretacijsku matricu. Autor smatra kako „umjetnička uspjelost Desničinovog prvog romana umnogome duguje odmjerenom primjeni grotesknih, humornih, karikaturalnih i drugih elemenata iz komičkog repertoara, koji do stravičnog epiloga vode nepouzdanim putem drastičnog iznevjeravanja čitaočevog horizonta očekivanja“. Slijed romanesknih epizoda *Zimskog ljetovanja*, sve do jezivog kraja bebe Lizete u raljama golemog krmka Miguda, pred očima prestravljene majke, čitatelja instinktivno vraća na scenu iz razorenog Zadra s početka romana, u kojoj svećenik u haronovskoj maniri iz zaljevskog plićaka izvlači mrtvo dijete žrtvu bombardiranja. Bajčeta zaključuje da se tu zaokružuje misaoni obzor romana jer se selo i grad pred smrću prestaju razlikovati, a „Migud je samo jedna od njenih mogućnosti, podjednako surova kao i ona kojoj su junaci romana privremeno umakli“. Ne prateći autora u tanatološkoj dekonstrukciji drugih Desničinih radova, izdvajamo njegov zaključak: „Desničina književna tanatologija predstavlja izrazito kompleksnu umjetničku viziju smrti. Tražiti u toj složenosti piščev konačni odgovor na temu koju je iznova crpio predstavljalo bi metodološku pogrešku.“ Njegovo je književno umijeće „upravo u toj polifoniji umiranja“ pa je piščev opus „prevashodno artističko savladavanje svih, pa i tih sadržaja“.

Dok je već Desničina pojava u hrvatskoj književnosti izazvala oprečne reakcije, afirmativne recepcije u slovenskoj svjedoče o njegovu iznimnom književnom statusu, tvrdi **Marija Mitrović**. Desničina pripovijetka *Pred zoru* objavljena je u slovenskom prijevodu već 1950. godine u izboru *Hrvatski povojni novelisti*. Prema T. Potokaru, Desničino umijeće koncentriranja na unutrašnji život ljudskog bića i kondenziranja životnog iskustva duboko je prožeto poetičnošću suptilno građenih rečenica te izuzetne stilske discipline i izraz je majstorske virtuoznosti. Na važnost motiva smrti u opusu Vladana Desnice prvi se među slovenskim kritičarima osvrnuo E. Štampar 1967. godine, nakon piščeve smrti, zaključivši kako se roman *Proljeća Ivana Galeba* može čitati kao proročku viziju posljednjih mjeseci piščeva života u bolnici, ali i „duhovite eseje raskošne figurativnosti“ koji na inventivan način „objavljaju boj protiv smrti“. Desničina smrt potaknula je Š. Barbariča da krene u Zadar i Islam, pod dubokim dojmom upravo piščeva shvaćanja smrti: „Smrt je ovde u sklopu autorovih razmišljanja o prolaznosti, i to ne samo ljudskog bića, nego i predmeta, navika, shvatanja, razdoblja... Tako posmatrana, smrt prestaje biti tragična, ona je naprosto deo života...“.

Ljestve Jakovljeve posljednjih su godina i na *Desničinim susretima* predmetom novih interpretacija pa je prilog **Aleksandre Kuzmić** još jedan dokaz da je riječ o vrijednom djelu lucidno izvedenih, a zaoštrenih moralnih dilema u egzistencijalno graničnim situacijama. Autorica propituje suvremena vrednovanja djela u vrijeme praizvedbe u Jugoslovenskom dramskom pozorištu 1961. godine, dakle na prestižnoj sceni, s odličnim redateljem i glumcima te uz autorovo sudjelovanje u pripremi praizvedbe. Kritika ih je ocijenila „isključivo kao psihološku, realističku, odnosno realističko-naturalističku dramu, pisanu pod snažnim

uticajem Krležine dramaturgije“. Tome je posredno pridonio Desnica tvrdnjom da je zamisao bila „da se prikažu složeni, najdublji intimni porivi ljudske ličnosti koji u vremenu ratnog stradanja dobijaju svoj poseban intenzitet i oblik“. Autorica ih je, pak, interpretirala u ključu Sartreove teorije kazališta situacija, dakle kazališta koje je 1940-ih i 1950-ih otvaralo „univerzalno pitanje odgovornosti pojedinca u dramatičnim okolnostima, pitanje najtešnje povezano sa ličnim moralom i odnosom prema slobodi i smrti“. Referirajući se na Aristotela, Sartre ga je teorijski tumačio kao „obnovu klasičnog tragičkog diskursa u novom vremenu“. Budući da *Ljestve* „u prvi plan postavljaju intrigantnu priču o čoveku koji, želeći da sačuva život po svaku cenu, kukavički relativizuje svoje moralno posrtanje, dok se ne suoči sa sopstvenim izobličanim licem i posledicama koje ono proizvodi“, teško je ne suglasiti se s autoričnim pristupom.

Polazeći od tvrdnje da se fiktionalni svijet, odvojen od stvarnog svijeta iskustva, „belodano postvaruje u narativnom pristupu smrti i umiranju“, **Bojan Đorđević** raspravlja o poetskom (samo)osvješćivanju smrti na primjeru pripovijedaka *Bunarevac* i *Oproštaj* te romana *Proljeća Ivana Galeba*. Možemo ovdje istaknuti jedan od najupečatljivijih motiva, apostrofiran već u naslovu rada – motiv muhe, koja se pojavljuje nakon smrti Miloševe supruge Jagode. Autor tvrdi kako Desnica prikazom Jagodine smrti u *Bunarevcu* „vrhuni čehovljevske atmosferu besmisla uzaludnosti“, i to, pored ostalog, time što njezino tijelo postaje „objektivitet, egzistencijalna činjenica“. Pojava muhe na gornjoj usni Jagodina leša te izostanak prirodne, uobičajene ljudske reakcije suočila je konačno njezina supruga s činjenicom o njezinoj smrti: „Ojačana junakova svest o simulakrumu kao imitaciji bića, kao subjektivnoj slici o Jagodi, koja se nužno razlikuje od Jagode kao tela, ta svest o diferenciji između stvarnog i ikoničnog, osnažena je gotovo folklornim (jer realističnim) prizorom muve kao *označioca* smrti.“ Autor se u svojim interpretacijama referira na moderne europske klasike, pored spomenutog A. Čehova (G. Benn, E. M. Remarque, Th. Mann) ili mislioca poput E. Husserla, nudeći ključeve za pristup Desničinu opusu po najzahtjevnijim europskim intelektualnim kriterijima.

Stanislava Barać istražuje kako se motivi smrti i motivi periodičkih tiskovina ugrađuju u narativnu i semantičku strukturu Desničinih pripovijedaka i kakve se umjetnički inovativne i estetske efekte pritom postiže. Svoj je pristup teorijski utemeljila u tezi Waltera Benjanima iz 1935. godine kako je medijska epoha nakon katastrofe Prvoga svjetskog rata promijenila ljudsko iskustvo i mogućnosti njegova pripovjednog prenošenja. U analizirane pripovijetke (*Životna staza Jandrije Kutlače*, *Juraj Carić – pisac mora*, *Zlatni rudnik*, *Konac dana* i *Oproštaj*) ugrađeni su motivi tiskovina, u rasponu od dnevnih novina do stoljetnih kalendara. Autorica zaključuje kako je amblemska uporaba tih motiva pridonijela uspostavljanju ritma, „kako (u slici) umiranja tako i ritma samog pripovedanja“ te da se u doživljaju čitatelja ostvaruju „i efekti samog proticanja vremena, odnosno samog osećaja prolaznosti“. Također ističe da se u ovim pripovijetkama očituju kako cikličko tako i linearno poimanje vremena, odnosno – kada je o motivima ljudske smrtnosti riječ – smjenjuju optimistički i pesimistički intonirani efekti.

Teorijski artikulirajući svoja polazišta (J. Lotman, M. Bahtin, H. Bloom, W. Keyser, K. Nemeč, ali i sâm V. Desnica), **Sanja Šakić** fokusira se na groteskne slike tijela u novelama *O lupina na suncu* u kontekstu rasprave o Desničinoj tanatologiji. Uočava da Desničnim

likovima naizgled manjka događajnosti jer se kreću unutar dodijeljenog prostora, „a događajnost se u pravom smislu riječi pripisuje njihovu promišljanju nepromjenjivosti granica“. Iznenadenja u takvu svijetu čine „brojni tragikomični obrati, apsurdističko viđenje svijeta, ironija i humor zbog kojih se nesretni, a ponegdje i jezivi, usudi junaka razumijevaju kao vesela smrt“. Ipak, autorica u konačnici Desnicu vidi kao pisca koji svoje novelističke opreke i ambivalencije razrješuje na razini ljudskog tragizma: „Groteskna slika tijela ne staje na suživotu ljudskog i neljudskog, nego njezina ambivalentnost podrazumijeva ukidanje granice između dvaju prostora i omogućuje spoznaje zbog kojih junaci prestaju biti, barem na trenutak, lutke čijim koncima upravljaju sile inercije i ukorijenjenih navika“.

U fokusu je priloga **Ivana Majića** Blanchotova teza da „pisanje nikada nije moć kojom se raspolaže, što rezultira stanjem u kojem pisac što više piše, to je manje siguran u to da piše, tada pisanje u sebi nosi i stanovitu egzistencijalnu tjeskobu, gdje je smrt neizbježno određište tom procesu“. Kako Selimović i Desnica u svojim romanima imaju „zajednički odnos prema propitivanju samog čina pisanja“, u obama se slučajevima pripovjedač mora odrediti prema graničnosti svog pripovijedanja („smrt i u pripovijedača Nurudina i Galeba“). Referirajući se na Benjaminovu tvrdnju da je „pripovjedač od smrti posudio autoritet“, autor kontrastira Nurudinovo i Galebovo shvaćanje smrti kao „besmisla“, odnosno smrti kao „jedine istine“. Prvi rezignira riječima: „...živi ništa ne znaju, poučite me, mrtvi, kako se može umrijeti bez straha, ili bar bez užasa. Jer, smrt je besmisao, kao i život.“ Galeb se, pak, suočava sa spoznajom da je smrt „jedina istina koja ne stari, koja se ne otrcava, koja ne gubi svoju snagu i svoju aktuelnost“. Ona je moguća samo ako se čovjek suoči s onim što jest ili Galebovim riječima fra Anđelu: „Pa to se i zove čovjek, moj oče: skup intimnih kontradikcija zašivenih u jednu ljudsku kožu! I čim su kontradikcije brojnije i veće, time je potpuniji i cjelokupniji čovjek.“

Vladimir Gvozden svoj prilog završava riječima: „Prizivanje proleća stoji u tesnoj vezi sa senkom smrti. Nulta tačka toga poduhvata tačka je ravnodušnosti koja se pretvara u najveću moguću znatiželju, a ova je izraz mišljenja sveta kroz nihilizam, a ne nasuprot njemu.“ Ovaj književnoteorijski esej izveden je na filozofskim i sociohistorijskim pretpostavkama pa je ključ za razumijevanje Desničina poimanja smisla ljudskog kraja u egzistencijalističkom humanizmu, ali i u specifično Morinovu tumačenju krize u shvaćanju smrti kao krize individualizma u modernom društvu, koje je oličeno u površnosti, konformizmu i „manipulaciji smislom kraja“. Prema autoru, riječ je o piscu koji „pokušava da osmisli kraj, ili – premda jezik ne trpi lako ovu množinu – krajeve svoga života“, neovisno o smislu ili besmislu. Stoga Galeb i odbacuje utjehe, „ali – budući istinski s one strane očajanja – odbacuje i pesimizam“.

Marin Biondić propituje mogućnosti čitanja romana *Proljeća Ivana Galeba* kao teksta s težištem na analitičko-filozofskoj jasnoći pojmova, preciznosti, konzistentnosti i plauzibilnosti tvrdnji i stavova. Postavljajući pitanja na trima razinama – ontološkoj (Što je smrt?), vrijednosnoj (Je li smrt dobra, loša ili vrijednosno neutralna?) i etičkoj (Je li – ako jest, u kojim slučajevima – opravdano usmrćivati određena bića ili njihove vrste?), autor provjerava što neke Galebove tvrdnje impliciraju i je li skup određenih tvrdnji konzistentan, neovisno o umjetničkoj vrijednosti. Ako je smrt, prema Biondiću, trajni i nepovratni prekid postojanja, ona nema iskustven sadržaj pa se ne može reći je li ona iskustvena praznina ili ništavilo. S vrijednosnog stajališta, u Galebovu slučaju, „razlikovanjem i analizom iskustvenog i neiskustvenog zla te eksplikacijom Galebovih promišljanja o prirodi zla, proizlazi da je Galeb

u osnovi epikurejac, tj. da je obvezan na tvrdnju da smrt nije loša za osobu koja umre“. U *Proljećima* autor nalazi eksplicitne Galebove iskaze koji potvrđuju ovakve i slične „logičke inkonzistencije“, kojih je Galeb „uostalom, sâm savršeno svjestan. Umjetnička vrijednost teksta, prema autoru, nije predmet analitičko-filozofskog interesa pa je stoga moguće zaključiti da nema nedosljednosti u Galebovim osjećajima i psihičkim stanjima, „ali ih možemo pronaći u logičkim implikacijama argumenata“.

Kognitivnolingvističkim pristupom **Virna Karlić** otvara problem pojmovnih metafora smrti u Desničini *Proljećima Ivana Galeba*. Autorica je utvrdila kako se leksem ‘smrt’ u romanu javlja dvjestotinjak puta. Šezdeset poetskih metafora smrti zasnovano je na pojmovnim metaforama koje se mogu svrstati u tri skupine s obzirom na izvornu domenu: personifikacije, primarne metafore i prostorne metafore. Personifikacije su najbrojnije i najintrigantnije za interpretaciju romana – smrt dobiva karakteristike živog bića, „zadobiva svojevrsnu funkciju lika, Galebova suparnika“. Izdvajamo i autoričin uvid da „u potpunosti izostaju konvencionalne pojmovne metafore zasnovane na kršćanskim vjerovanjima“. Jedini svećenik koji se u romanu javlja, fra Anđelo, čovjek je iz Galebove prošlosti – važan akter, ali iz pripovjedačevih zavičajnih sjećanja. Bolničko je iskustvo dekonfesionalizirano. Ovaj tekst pokazuje kako i metode kognitivne lingvistike očito mogu olakšati razumijevanje Desničine tanatologije.

Aleksandra Obradović fokusirala se na zajednički motiv smrti u Desničinu romanu *Proljeća Ivana Galeba* i Hristićevoj drami *Terasa* i poetske implikacije književne razrade tog motiva. Hristićeva Olga teži k iracionalnom duhovnom osloncu, vjerujući „da za dostizanje mira iz kakvog je rođenjem došla, treba samo – umrijeti“. Na sličan način i Galeb govori iz perspektive samrtnika. Olga napušta najbliže, a Galeb im se ne može približiti. Jedino je rješenje za oboje pomirenost sa smrću: „Pomirenost je sloboda koju bi čovjek u susretu sa svojom smrtnosti morao sebi priuštiti.“

Prema **Melidi Travanić**, najveći ljudski strah u egzistencijalno rubnoj situaciji koju dijele Smiljevčani s odbjeglih Zadranima nakon zračnih razaranja grada ujesen 1943. godine jest strah od smrti. Autorica ga izdvaja ne previđajući njegovu prožetost drugim strahovima, npr. strahom od drugog/drugačijeg, od nepoznatog, nasilja itd. Interpretacijom konkretnih epizoda u romanu te referiranjem na radove posvećene, pored ostalog, strahu o smrti (Epikur, Montaigne, Freud, Tugendhat, Konstantinović, Kravar itd.), autorica zaključuje da je u strahu od smrti najveći stradalnik čovjek kao društveno biće jer „kako smrt postaje sve bliža, želja za preživljavanjem je sve snažnije izražena, a strah od smrti zauzima mjesto glavnog pokretača života“.

Svetlana Šeatović otvara s kulturološkog i poetičkog aspekta dva problema o kojima se nesumnjivo još uvijek nedovoljno raspravlja, a to su bijeg „etničkih Italijana“ iz gradova poput Zadra i Splita 1943. – 1945. i aspekti „klasnog prevrata“ u isto vrijeme, koji pojačavaju egzistencijalnu nesigurnost u „građanskoj eliti“. Naglašava i teškoće pri otvaranju rasprave o spomenutim dvama problemima, naročito kada je u pitanju *Zimsko ljetovanje*. Neovisno o neupitnoj kulturološkoj polarizaciji Smiljevčana i Zadrana, koja je tako izražena u uvjetima egzistencijalno iznuđene kohabitacije, međusobno su itekako raslojeni sami Zadrani kao i sami Smiljevčani. Otvoreno je pritom pitanje „etničkih Italijana“ jer Desnica sâm ističe da zadarsku talijanofonu zajednicu koja pristiže u Smiljevce čine ljudi vrlo različita etničkog

podrijetla pa je njihovo talijanstvo stvar višeslojnih identitetskih fermentacija, što također utječe na to od čega bježe, čemu teže, o čemu sanjaju itd.

Kontekstualizirajući Desničinu „skicu za distopijski roman“ u tradiciji sličnih romana 20. stoljeća (Aldous Huxley, *Vrli novi svijet* (1932.), George Orwell, *1984.* (1949.), Anthony Burgess, *Paklena naranča* (1962.)) i polazeći od Foucaultova pojma biopolitike, **Vinko Drača** tumači Desničin *Pronalazak Athanatika* u ključu pojma tanatopolitike, utemeljenog u hipotezi o neizbježnoj totalitarnoj kontroli izuma lijeka koji ljude može učiniti besmrtnima. Razmišljajući o ljudskoj smrtnosti, Desnica se suočio i s hipotezama o ljudskoj besmrtnosti, imortalizmom, s njihovim transhumanističkim i posthumanističkim implikacijama. Više od religijsko-ideologijskih implikacija, autora zanimaju ideologijsko-političke, koje propituje konceptualnim instrumentarijem baštinjenim od Hobbesa do Foucaulta. Zadržava se na pojmovima biomoći i biopolitike, izvodeći pojam tanatopolitike, zaključujući kako će „ta tehnologija, ako je znanost bude razvila“ biti „jedna od onih koja će nas definitivno natjerati da promislamo odnos između vlasti i populacije nad kojom se mehanizmi te vlasti provode“.

Miroslav Artić polazi od tvrdnje da su *Proljeća Ivana Galeba* posvećena ljudskom mirenju s vlastitom smrtnošću, a da je *Pronalazak Athanatika* ogled o implikacijama pretpostavke o mogućnostima znanstveno utemeljene ljudske besmrtnosti. Zajednička im je „vječit(a) čovjekov(a) potreb(a) za propitivanjem vlastite smrtnosti, mogućnostima ljudske besmrtnosti i poimanjima vječite regeneracije života“. Za razliku od *Proljeća*, stvaranih tri desetljeća, *Pronalazak* se čitateljima nudi kao skica za roman od osamsto stranica – dakle, mnogo više nego što je opseg *Proljeća* – te se može čitati i kao „fantastičan roman koji prerasta u roman budućnosti“. Time *Pronalazak* potencijalno postaje romaneskni antipod *Proljećima*. *Proljeća* su kao autorsko djelo proizvod ukorijenjen u humanističkoj tradiciji, dočim su u slučaju *Pronalaska* sve opcije otvorene, pa tako i one posthumanističke.

Distopijsku fikciju *Pronalaska Athanatika* **Goran Đurđević** komparira s kronološki recentnijim trendovima u ekokritici, u bestseleru *Homo Deus* Yuvala Noaha Hararija te u suvremenim hrvatskim distopijskim romanima Josipa Mlakića i Ede Popovića. Budući da je ekokritika – citiranim riječima Cheryll Glotfelty – studij veza između književnosti i okoliša, odnosno istraživanje međupovezanosti prirode i kulture, napose kulturalnih artefakata jezika i književnosti, očito je da kao metoda ima teškoća pozicionirati se u postmodernim „obratima“. No, takvi trendovi autoru omogućuju kreativna čitanja Desničina *Pronalaska* i čine ga ne samo danas aktualnim nego i referentnim za razumijevanje razvitka ekokritike u njezinim ključnim izazovima, među kojima je i pitanje ljudske smrtnosti, odnosno besmrtnosti.

Prilog **Sanje Roić** i **Ive Grgić Maroević** traduktološkom analizom svjedoči o Desničinoj stvaralačkoj južnoslavensko-romanskoj interkulturalnosti, koja je formativne naravi kada je riječ o njegovim shvaćanjima ljudske smrtnosti. Autorice zaključuju da se u analiziranom slučaju radi „o jednom od najzahtjevnijih, ako ne i najzahtjevnijem prevoditeljskom zadatku što ga je Desnica sebi postavio i ostvario“. Foscolovi *Grobovi (Dei Sepolcri)*, napisni 1806. godine, povodom Napoleonova edikta o grobljima, a objavljeni 1807., posvećeni su Ippolitu Pindemonteu, autorovu suvremeniku, klasicističkom pjesniku i prevoditelju *Odiseje* na talijanski jezik. Iako funkcioniraju na više razina, *Grobovi* su među suvremenicima bili doživljeni prije svega kao apologija talijanske Prirode i Kulture u dugim povijesnim trajanji-

ma. Autorice su mišljenja da bi ovaj prijevod mogao biti i svojevrsan *hommage* ocu Urošu, preminulome 1941., te stricu Bošku, koji je umro 1945. godine, a koji je u svojim mladim danima prevodio ovaj Foscolov ep.

Ovim prilogom ujedno se zatvara prva zbornička cjelina, u kojoj su predmetom analize primarno bila Desničina djela u različitim komparatističkim ozračjima i interkulturalnim uzajamnostima.

Edin Muftić bavi se motivom smrti u arapskoj poeziji, upućujući na velike razlike uvjetovane vremenom njezina nastanka. Dok predislamski arapski pjesnik strah od smrti konvertira u svojevrsni hedonizam, islamizacija Arapa velika je prekretnica i u odnosu prema smrti, odnosno životu poslije smrti. Riječima autora, dok je „predislamski Arapin bio ograničen trenutačnim postojanjem“, islam je pomogao čovjeku da se sa smrću nosi na drugačiji način i da ne očajava, to jest ideja besmrtnosti, „koja je predstavljala nerješiv problem ranijim pjesnicima“, postala je „dostižna, s one strane obzora postojanja“.

Prilog **Ive Tešić** komparativna je analiza tematsko-motivskih i ideoloških aspekata Krležine i Vasićeve pripovijetke o vojnicima, teškim ranjenicima koji u frontovskim bolnicama Prvoga svjetskog rata, s austrougarske i srpske strane, živ(otar)e iščekujući smrt. U obama su slučajevima primjeri ekspresionističke poetike u suočavanju s iskustvom ratnog umiranja i smrti. Autorici je analiza ovih dviju pripovjedaka povod da se vrati Frueudovim tezama o ratu i smrti, tim više što su one suvremene Vasićeve i Krležinu iskustvu te literarizaciji tog iskustva. Imajući na umu da ekspresionizam i psihoanaliza uvelike dijele iste epohalne izazove, pa i reagiraju na njih na usporedljive načine, autorica otvara pitanje može li se ove dvije pripovijetke čitati u Freudovim kategorijama tanatosa i erosa, nagona smrti i vitalističkog instinkta, tim više što Freud „ističe uzajamnost i nerazlučivost pomenutih instinkata, tvrdeći da je erosu neophodan tanatos ne bi li ostvario sopstvene porive“.

Prilog **Vladimira Vukomanovića Rastegorca** posvećen je dječjim predodžbama ljudske smrti u poeziji Miroslava Antića, jednog od klasika srpske poezije za mlade i stare. Težište je na slikama ljudske smrti u dvjema pjesnikovim knjigama, u *Šašavoj knjizi* (1972.) i *Garavom sokaku* (1973.): „Prva donosi neposredniji govor o tamnoj strani detinjstva, a na svom kraju – dakle, na markiranom mestu unutar kompozicije zbirke – *Besmrtnu pesmu*. Druga ne samo da u pojedinim pesmama dotiče temu smrti, već se i rađa iz grobnice Jevreja, Roma i Srba, u kojoj leži i Mile Dileja, Antićev drug i jedan od protagonista *Sokaka*...“ Autor zaključuje kontrastirajući poetike ovih dviju zbirki: „Prvi je plod ekstatičnog iskustva kontemplacije, drugi gole egzistencije marginalizovanog čoveka; prvi baštini veru u telo satkano od svetlosti, dok se drugi ne libi da o lešu govori naturalistički; prvi groblje definiše kao mesto laži, drugi ga vidi kao prostor nade i platno za projekciju želja onoga ko o groblju govori; prvi insistira na životnom optimizmu i intenzitetu proživljenog, drugi akcentuje širok raspon osećanja u vezi sa smrću (bol, strah, ravnodušnost i dr.), a nju samu katkad predstavlja kao mogućnost bega iz tegobnog trajanja na ovome svetu, i vid protesta protiv takvoga trajanja...“

Temeljna problematika smrti u njemačkoj filozofiji egzistencije između svjetskih ratova, s težištem na Martinu Heideggeru i Karlu Jaspersu, te njezina kritička recepcija u radovima Stjepana Zimmermanna, hrvatskoga katoličkog mislioca istog doba, u središtu je pozornosti **Matka Globačnika**. Da bi argumentirao svoje shvaćanje njegove recepcije, autor kontekstu-

alizira kontroverze u raspravama o njemačkoj neokantovskog tradiciji, prije i poslije Prvoga svjetskog rata, i sažima pregled misaonog razvitka spomenute trojice. U zrelog Heideggera smrt je „kraj ‘bitka-u-svijetu’“, a u Jaspersa „granična situacija“ u kojoj se naslućuje ono transcendentno“. Obojica znatno utječu na razvitak filozofije egzistencije i kulturnog senzibiliteta „obilježen(a) tjeskobom, nesigurnošću, potragom za smislom čovjekova postojanja i njegovim položajem u svijetu“. Prema autoru, Zimmermann je kao skolastičar također sazrio u novokantovskoj tradiciji, u raspravama o kritici Kantova subjektivizma, pitanju nedokazivosti kategoričkog imperativa i racionaliziranju vjere. Kasnije se bavio i noetikom, „koja je davala odgovor na pitanje je li moguće dobiti sigurni, konačni odgovor na životna pitanja“ te psihologijom, što ga je sve potaknulo da se kritički razgraniči prema filozofiji egzistencije.

Prilog **Nikole Petkovića** komparativni je ogleđ o romanima Juana Rulfa *Pedro Paramo* (1955.) i Dževada Karahasana *Noćno vijeće* (2005.), koji dijele motiv lutajuće smrti „kao nedovršenog egzistencijalističkog i etičkog procesa te ontološkog stanja“. Elaborirajući međusobne sličnosti sâmiñ romanâ, autor se analitičkofilozofskim pristupom – koristeći se kategorijama i analitičkim modelom Stephena T. Davisa – fokusira na romanesknu spoznaju neupokojenih duša. To su „duše u boli“ koje se „čitatelju objavljuju u prividu cjeline s tijelom – čekaju(ći) na spas i trenutak kada će netko od njih odagnati bol u suodnosu s duboko ljudskim radnjama, koje su ipak pretežno mentalne“. Referirajući se na Meksiko i Bosnu, autor zaključuje kako je „tragično zajedništvo njihova vremena“ upravo „u tragediji međustanja međuprostora nedovršenih prošlosti: u povijesnom (trajnom) prezentu poviješću unesrećenih regija, kao što je to rubni jug američkog sjevera i marginalni jug Srednje Europe“.

Tekst **Marijane Jelisavčić** otvara pitanje o ambivalentnom statusu horora u suvremenoj hrvatskoj i srpskoj književnosti, a posebno u masovnoj kulturi. Premda je horor u njima žanrovski, stilski i motivima duboko ukorijenjen, tvrdi autorica, i unatoč nešto većoj popularnosti tog žanra, primjerice, na filmskome platnu, tek su 2006. i 2012. u Zagrebu i Beogradu objavljene dvije zbirke horror-priča koje su skrenule veću pozornost na ovaj književni žanr. Autorica tipološki predstavlja recentna ostvarenja spomenutih zbornika, povezujući ih sa svjetskim trendovima.

Treći tematski blok otvara prilog **Branke Migotti** o grobnim spomenicima pretkršćanske rimske baštine. On svjedoči na koji način arheologija danas – interdisciplinarno otvorena prema socijalnoj i kulturnoj historiji, a krećući se različitim područjima od povijesti prava do povijesti mentaliteta i svakodnevice – rješava specifične probleme odnosa rimske antike prema smrti. Ovi su grobni spomenici – preostali kao artefakti materijalne kulture, tek dijelom s manje ili više sadržajnim epitafima i likovnim elementima – već time višestruke enigme. Čuvanje uspomena na preminule u antičkom je Rimu bila zakonska obveza, „kao zaloga svojevrstnog vječnog života“. Budući da su grobni spomenici bili privatne naravi, u politeističkom Rimu uključivali su različita prava na dopuštene obmane, po kojima su „ljudi bili skloni ne prikazivati se na grobnim spomenicima u stvarnom društvenom položaju, već u priželjkivanom, primjerice, u odjeći koja im nije bila statusno propisana“. Različita shvaćanja sjećanja na pokojnika ili pokojnike i različita shvaćanjima života poslije smrti čine svaki rimski grobni spomenik u načelu studijom slučaja. Autorica je prednost dala upravo problemu (samo)predstavljanja na grobnim spomenicima. Izabrani primjeri nalaza sa sjeve-

rozapada Hrvatske obrađeni su – unatoč svim otvorenim pitanjima koje autorica apostrofirala – kao minijature u maniri nove kulturne historije.

Sažimajući problematiku srednjovjekovnih epitafa u hrvatskom prostoru od ranokršćanskih vremena do ranoga novog vijeka, **Mirjana Matijević Sokol** raspravlja o njihovim memorijalnim karakteristikama u vremenu nastanka i religijskoj kulturi, napose o odnosu prema smrti i poimanju vjere u zagrobni život. Latinski pisani epitafi zrcale duhovnu i svjetovnu kulturu vremena nastanka, a manjih su ili većih poetoloških vrijednosti. Riječ je o bogatoj baštini, bez koje je teško vrednovati kulturu hrvatskog prostora u dugom trajanju. Mnoštvo korištenih literarnih referenci svjedoči koliko je važna i istraživački živa. U odnosu spram pretkršćanskih grobnih spomenika i epitafa razlika se očituje – prema autorici – „u upotrebi termina koji nose nova značenja pa tako grob nije ‘vječni dom’ (*domus aeterna*), nego tek privremeno boravište u koji je pokojnik ‘odložen’ (*depositus*) i ‘počiva’ (*requiescit*) do usksnuća“. Ujedno, zorno predočuje autorica, epigrafski spomenici omogućuju egzaktnu raspravu i o nekim najsloženijim pitanjima rane hrvatske povijesti.

Zvezdana Sikirić Assouline analizira oporuke kao izvor za istraživanje povijesti i kulture smrti, odnosno mnoštva fenomena u vezi s ljudskom smrtnošću i smrti te životom poslije smrti, ali i odnosom oporučitelja spram svijeta koji napušta. Koristeći se s dvanaest zagrebačkih oporuka u privatnopravnom smislu i tridesetak izjava (fasija) s oporučnim sadržajima, nastalih između velikog požara u gradu 1674. godine i Bečkog rata (1683. – 1699.), ali i u vremenu promjena u urbanoj kulturi i kulturi svakodnevice, autorica istražuje proces „nastajanja individuuma“ u iskazivanju posljednje volje. Zanimaju je i odnosi oporučitelja prema obiteljskim zajednicama, bratovštinama, Crkvi i gradu, a formule notarske naravi u oporukama autorica tumači u horizontu religijske kulture tog doba. Oporuke otkrivaju guste mreže novčanih i materijalnih dugovanja i potraživanja, transfera nekretнина itd. Autorica se suglašava s ranijim istraživanjima, prema kojima se iznenadna smrt bez oporuke, izjave i svjedoka smatrala sramotnom i nečasnom jer je oporuka „prije svega sredstvo sređivanja računa sa svijetom i s Bogom“.

Filip Šimetin Šegvić i **Nikolina Šimetin Šegvić** fokusiraju se, u širim sociokulturnim kontekstima u Europi i Hrvatskoj, na prividno paradoksalni fenomen razdoblja 1870. – 1900., koji se očituje u proturječnim međuodnosima različitih shvaćanja kulture življenja i kulture smrti te koji u slučaju niza umjetnika završava samoubojstvom. Srednjoeuropski kontekst austrougarske, posebno bečke „vedre apokalipse“, bitan za razumijevanje i distinktivnih hrvatskih situacija, privlači posebnu pozornost autora. Interdisciplinarnim čitanjem referentnih radova iz svjetske i hrvatske literature te analizom umjetničkog stvaralaštva i različitih diskursa u suvremenim medijima, ponajviše tisku, autori raspravljaju o više aspekata ove problematike i konkretnih slučajeva samoubojstava. Samoubojstvo kraljevića Rudolfa 1889. godine bilo je svojevrsan „okidač“ jer je mnogim mladima bio simbol budućnosti Austro-Ugarske. Međutim, budimpeštanski *Pester Lloyd* u listopadu 1895. godine piše o „tajni samoubojstva“, racionalizirajući je novim shvaćanjem života, nepostojanjem straha od smrti, manjkom pobožnosti te stavom da je život teret, a smrt – rasterećenje. U hrvatskom slučaju, k tome, poseban naglasak stavljaju i na siromaštvo, kao važno obilježje djela hrvatske inteligencije od 19. do polovine 20. stoljeća.

Recentna istraživanja u povijesnoj epidemiologiji i ekohistoriji – posebno kada je riječ o razdobljima moderne i suvremene povijesti za koja je moguće koristiti se serijama vjerodostojnih izvora – omogućuju kvalitetno sadržajnije historijskodemografske uvide u problematiku povijesti smrti, tvrdi **Nikola Anušić**. U konkretnom slučaju, operacionalizirajući koncepte patocenoze i patocenične tranzicije Mirka Grmeka, autor historijskodemografski i epidemiološki istražuje pandemijski komorbiditet španjolske gripe i tuberkuloze u Banskoj Hrvatskoj 1918. godine. Formuliravši istraživačko pitanje – „koliko je izuzetno letalna megapandemija influence iz 1918./1919., tzv. španjolska gripa, utjecala na patocenozu tuberkuloze u sjevernoj Hrvatskoj, odnosno je li kauzalni komorbiditet tuberkuloze i španjolske gripe tijekom pandemije mogao izazvati promjene u patoceničnoj dinamici i kasniju tranziciju patocenoze“ – te koristeći se rezultatima višegodišnjeg istraživanja, autor sažima svoje spoznaje, izvodeći ih s referencama na europsku literaturu. Zaključuje kako – neovisno o tome što među njima nema etioloških poveznica – dvije bolesti povezuju brojne podudarnosti prema drugim osnovama. Tuberkulozni su bolesnici tijekom pandemije iz 1918. godine bili najizglednije žrtve španjolske gripe, tj. „s obzirom na veliku raširenost tuberkuloze, kumulativan učinak komorbiditeta ovih dviju bolesti mogao je 1918. izazvati katastrofičan rast pandemijskog mortaliteta“, što se uistinu i dogodilo.

Snježana Banović rekonstruirala proizvodnju straha od smrti nakon 10. travnja 1941. godine u Hrvatskom narodnom kazalištu (tada Hrvatskom državnom kazalištu), u jednoj od najvažnijih ustanova moderne hrvatske kulture, a u to doba najprestižnijoj u komunikaciji s javnošću. Proglašenje ustaške vlasti u zemlji koju su okupirali nacistička Njemačka i fašistička Italija, omogućuje ustašama ostvarivanje njihova državnopravnog programa. Strelovito proglašavane „zakonske odredbe“ i mnoštva provedbenih propisa – uime „časti“ i „životnih interesa“ hrvatskog naroda – izravno stavljaju izvan zakona najmanje trećinu stanovništva novoproglašene Nezavisne Države Hrvatske. Kazalište je u (samo)predstavljaju ustaških vlasti moralo biti uzoran akter „duhovne obnove“ i ustaškog poimanja pohrvaćivanja države. U ustanovi u kojoj je svaki čovjek imao svoje mjesto u sastavu mnogobrojnog ansambla, odvodili su se ili su nestajali ljudi doslovno iz dana u dan, od glumačkih pripravnika do glumačkih zvijezda i redatelja, po različitim eliminacijskim logikama – političkima (npr. komunisti, masoni), nacionalnim, odnosno rasnim (npr. Židovi, Srbi, Rusi), vjeroispovijednim (npr. pravoslavni) itd. Budući da su ustaške vlasti forsirale izvođenje brojnih kazališnih manifestacija u kojima su se isprepletale ideologija, politika, umjetnost i komemoracije – pod stalnim nadzorom okupacijskih aktera – ansambl je za mnoštvo njegovih članova postao kuća „smrti, straha i poniženja“. Ipak, brojni članovi ansambla – ističe autorica – „nisu (se) predali posluhu, već otporu, koji će vrhunac doseći odlaskom grupe umjetnika na čelu s Vjekoslavom Afrićem iz HDK-a na oslobođen teritorij 22. travnja 1942.“.

Prilog **Monice Priante** nastao je istraživanjem fenomena dvaju „posljednjih ispraćaja“ Vladana Desnice nakon pišćeve smrti u subotu, 4. ožujka 1967. godine, u zagrebačkom KBC-u Rebro. Prvi, komemorativne naravi, održan je u ponedjeljak, 6. ožujka, u Zagrebu, ispred mirogojske mrtvačnice. Drugi, održan u utorak, 7. ožujka – kada je sahranjen u obiteljskoj grobnici, u crkvi sv. Đurđa u Kuli Jankovića – bio je dijelom komemorativne, a dijelom obredne naravi. Prvi su pripremili Društvo književnika Hrvatske i Matica hrvatska,

a nazočio je „veliki broj Zagrepčana“, mnogobrojni književnici, umjetnici i kulturni javni radnici te članovi odbora za sahranu. U drugom je obitelji tek marginalno bila akter pa je sahrana u Islamu Grčkom po svojoj masovnosti, oglašavanju pozvanih i nepozvanih, prožimanju pučkih i intelektualnoelitnih posmrtnih obrazaca, referiranjima na njegovo umjetničko stvaralaštvo, ali i na njegovo mjesto u obiteljskoj baštini Jankovića i Desnica bila događaj bez presedana u tadašnjim društvenim uvjetima. Koristeći se konceptom „dva ispraćaja“, autorica slučaj Desničine sahrane stavlja u širi europski teorijski i istraživački kontekst rasprava o povijesti smrti. Ipak, u Islamu Grčkom očituju se osebujnije percepcije, evokacije i rituali „posljednjeg ispraćaja“. Kao da su potjecale iz svjetova Desničinih djela.

* * *

Brojni uvršteni prilozi, ovisno o temi, referiraju se u većoj ili manjoj mjeri na europsku i svjetsku literaturu, ovisno o autorskim uvidima i afinitetima. Držimo da je vrijednost izdanja kao cjeline zbog toga veća, a izdanje korisnije za sve one koji imaju interesa za povijest i kulturu umiranja i smrti. Stoga ovom prilikom kao povjesničari osjećamo potrebu ograničiti se na svega nekoliko napomena u vezi s poviješću smrti.

Budući da se moderne društvene i humanističke znanosti najvećim dijelom konstituiraju u 19. i 20. stoljeću, povijest umiranja i smrti u historijskoznanstvenom smislu – za razliku od kulture umiranja i smrti – znatno je mlađeg podrijetla. Svojim inicijalnim spoznajama ona je dužnik filozofiji i teologiji, većem broju društvenih, humanističkih, a ništa manje prirodnih i medicinskih znanosti. Ipak, problemski i konceptualno postupno je proistjecala iz historiografske tradicije francuskih *Annales*, s tim što se „očevima utemeljiteljima“ povijesti smrti općenito smatra Philippe Ariès (1914. – 1984.) i Michela Vovellea (1933.). Spomenuta francuska tradicija svojom je besprimjernom inter- i transdisciplinarnom otvorenosti omogućila i podržavala mnogobrojne istraživačke prodore u područja kojima se povjesničari ranije nisu bavili na znanstveno poticajan način. Ariès nije bio samo povjesničar smrti nego i povjesničar francuskih odnosa prema životu, kontracepciji, a bio je i utemeljitelj povijesti djetinjstva te, na vrhuncu svoje profesionalne karijere, s Georgesom Dubyjem, urednik više-sveščane *Povijesti svakodnevnog života*. Dakle, povijest umiranja i smrti nisu bili njegova opsesija. Bio je pasionirani istraživač ljudskih života od rođenja do smrti – zanimalo ga je kako su ljudi živjeli i radili te što su mislili, osjećali, vjerovali itd. Zajednički je nazivnik njegovih istraživanja prije svega povijest mentaliteta, što mu je zajedničko s drugim „ocem utemeljiteljom“ povijesti umiranja i smrti, Michelom Vovelleom. Međutim, Vovellea nisu zanimale samo promjene odnosa prema umiranju i smrti nego i kulturne i socijalne transformacije u francuskom *ancien régime* s njima u vezi, bez kojih nije smatrao mogućim razumjeti dekrizaciju Francuske revolucije 1789. – 1799. godine, kao i posljedice za shvaćanje umiranja i smrti u „revolucionarnom mentalitetu“. Iako je na glasu kao jedan od vodećih povjesničara orijentiranih prema korištenju serijalnim izvorima (testamenti) i kvantitativnim metodama u istraživanjima povijesti mentaliteta – svjetski je čuvena *Piété baroque et déchristianisation en Provence au XVIIIe siècle. Les attitudes devant la mort d'après les clauses de testaments* (1973.)

– više je njegovih djela, počevši od *Mourir autrefois* (1974.), nastalo kritičkom uporabom narativnih izvora i kvalitativnih metoda. Arièsu i Vovelleu zajednički je interes i za novovjekovno nastajanje individua u modernom europskom društvu, pa time i za promjene odnosa prema umiranju i smrti, ali ih oštro razlikuje svjetonazorski utemeljeno razumijevanje smisla razdjelnice u francuskom društvu 1789. – 1799. godine, koja je imala dalekosežne učinke u promjenama u francuskoj religijskoj kulturi. Arièsova desna politička kultura i Vovelleova lijeva politička kultura, koliko god bile inkluzivne, dijaloške, s vremenom su ih sve više udaljavale jednog od drugog.

Obojica imaju mnoštvo sljedbenika, koji objavljuju nepregledan broj novih sve zahtjevnijih radova, ali se javni odnos prema povijesti umiranja i smrti osjetno promijenio.² Po odnosu prema smrti – koliko god ona bila „zabranjena“ (Ariès) u individualističkom shvaćanju privatnosti u modernom društvu – obojica pripadaju epohi na izmaku. Postmoderna epoha, koliko god baštinila krize građanskog identiteta, pa s time u vezi i odnos prema umiranju i smrti, banalizirala je ljudsko umiranje i smrt globalnom medijskom diseminacijom slika i riječi koje kapilarno prodiru do svakog stanovnika Zemlje, replicirajući stereotipe o životu i smrti „drugih“, ovisno o tome s koje su strane razdjelnica koje iskrivljuju naše predodžbe o svijetu i nama u svijetu.

Imajući na umu spomenutu godišnjicu i činjenicu da je umjetnički opus Vladana Desnice uvelike posvećen smrtnosti i smrti, ali i potrebu da se u projektne rasprave uključe i kapitalne spoznaje spomenutih stvaralaca, priređivači skupa osjetili su potrebu njegove realizacije pod navedenim naslovom. Odlučili su to učiniti s nepodijeljenim uvjerenjem da smrtnost i smrt nisu u hrvatskoj i srpskoj kulturi u društveno-humanističkim znanostima ni izdaleka bile predmetom rasprava koje korespondiraju s inovativnim europskim i svjetskim trendovima u posljednjih pola stoljeća. Odlučili su to i zbog paradoksa da se u kulturama koje su inače javno prezasićene iskustvima nasilja i smrti u svojoj suvremenoj povijesti na znanstven način nedovoljno propituju pretpostavke, dosezi, pa i implikacije takva stanja. Ovaj je zbornik, pored ostalog – nadamo se – skroman doprinos promjeni takva nezadovoljavajućeg stanja.

Zahvaljujemo svima koji su na bilo koji način pridonijeli realizaciji ovog zbornika, a to su prije svega autori i recenzenti. Hvala dr. sc. Urošu Desnici što nam je omogućio korištenje slikovnim priložima iz ostavštine Vladana Desnice. Zahvaljujemo lektoricama Samanti Paronić i Grozdi Pejčić, prevoditeljici sažetaka na engleski jezik Mariji Marčetić te dr. sc. Jadranki Brnčić na izradi kazala. Na kraju, zadovoljstvo nam je što se i ovaj svezak, kao i brojni prethodni, ostvaruje u odličnoj suradnji s izdavačkom službom FF press Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu. Njezin voditelj Boris Bui spremno nam je izlazio ususret u vrlo kratkim rokovima i omogućio da i ovom knjigom održimo jednogodišnji ritam izlaženja zbornika radova s *Desničinih susreta*.

² V. Thomas MACHO, „Tod“, u: Christoph WULF (ur.), *Vom Menschen. Handbuch Historische Anthropologie*, Weinheim – Basel 1997., 939–954; David G. TROYANSKY, „Death“, u: Peter N. STEARNS (ur.), *Encyclopedia of European Social History*, sv. 2, New York 2001., 219–233; Michael KERRIGAN, *The History of Death*, London 2017.

SMRT U OPUSU VLADANA DESNICE I EUROPSKOJ KULTURI: POETIČKI, POVIJESNI I FILOZOFSKI ASPEKTI

Zbornik radova s međunarodnoga znanstvenog
skupa Desničini susreti 2017.

Uredili

Ivana Cvijović Javorina
Drago Roksandić

 FF press

Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu
Zagreb 2018.

Biblioteka DESNIČINI SUSRETI

sv. 16

Nakladnici

Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet,
Centar za komparativnohistorijske i interkulturalne studije
Institut za književnost i umetnost u Beogradu
FF press

Za nakladnike

prof. dr. sc. Vesna Vlahović-Štetić
dr. Bojan Jović, znanstveni savjetnik

Urednici

Ivana Cvijović Javorina, prof.
prof. dr. sc. Drago Roksandić

Recenzenti

prof. dr. sc. Damir Agičić
prof. dr. sc. Dušan Marinković

Tiskanje ove knjige omogućeno je sredstvima Ministarstva znanosti i obrazovanja
Republike Hrvatske i sredstvima Ministarstva prosvete,
nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije

Fotografija na naslovnici
Vladan Desnica (iz fotodokumentacije dr. sc. Uroša Desnice)

SMRT U OPUSU VLADANA DESNICE I EUROPSKOJ KULTURI:
POETIČKI, POVIJESNI I FILOZOFSKI ASPEKTI
Zbornik radova s Desničinih susreta 2017.

Ivana Cvijović Javorina
Drago Roksandić (ur.)

Izvršni nakladnik
Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet
Zagreb, Ivana Lučića 3
tel. 01/4092-111; faks 01/6156-879
e-mail: info@ffzg.hr
www.ffzg.unizg.hr

Izvršni urednik
Boris Bui

Grafička oprema
Boris Bui
Marko Maraković

Prijevod sažetaka na engleski jezik
Marija Marčetić

Lektura
Samanta Paronić
Grozda Pejčić

Korektura
Ivana Cvijović Javorina

Izrada kazala
dr. sc. Jadranka Brnčić

Idejno rješenje naslovnice
Marko Maraković

Grafičko oblikovanje naslovnice
Boris Bui

Naklada
300 primjeraka

Tisak i uvez
Tiskara Zelina, Sv. Ivan Zelina

CENTAR ZA KOMPARATIVNOHISTORIJSKE
I INTERKULTURNE STUDIJE

SMRT U OPUSU VLADANA DESNICE I
EUROPSKOJ KULTURI:
POETIČKI, POVIJESNI I FILOZOFSKI ASPEKTI
Zbornik radova s Desničinih susreta 2017.

Uredili
IVANA CVIJOVIĆ JAVORINA
DRAGO ROKSANDIĆ